

СКІЛЬКИ ЦЕРКОВ БУЛО В КИЄВІ ХІ СТ. І МОЖЛИВІ ПОМИЛКИ ПЕРЕКЛАДУ «ХРОНІКИ» ТІТМАРА МЕРЗЕБУРЗЬКОГО

«Хроніка» Тітмара Мерзебурзького (1012–1018) є одним з найдавніших джерел з історії Київської Русі, що написане німецьким церковним діячем і хроністом, мерзебурзьким єпископом, який належав до Саксонської імператорської династії. У документі згадується, серед іншого, про наявність начебто 400 церков у Києві початку ХІ ст. [1]. Ці відомості потрапили до «Хроніки» зі свідчень тих англосаксів, які 14 серпня 1018 р., допомагаючи польському королю Болеславу захопити князівський стіл для Святополка Окаянного, опинились у Києві і згодом розповіли про побачене у великокняжому місті [3]. Саме їхні свідчення пізніше потрапили до історичних праць.

Історик м. Києва М. В. Закревський (з посиланням на працю Августа Шлєцера «Нестор») у 1868 р. писав: «Во времена Святополка (1017) ... сильный пожар истребил (по Никоновской летописи) до 700 церквей в Киеве и большую часть этого города. Карамзин находит это число невероятным. Тагищев поправил «и домов до 700». Далее М.В. Закревський пише: «Дитмар, єпископ Межиборгский (Мерзебургский), родившийся 976, а умерший в 1018 г., пишет: «В этом большом городе (Китавс, или Киев), составляющем столицу онаго государства, находится более четырёх сот церквей». І далі: «Так называемый Саксона летописец, Annabista Saxo, повторил Дитмарово сказание о Киеве, но говорит только о 300 церквях». Эингард (Ейнхард – *Л. Н.-К.*), под 1018 г. «В этом большом городе Китави, столице этого государства, находится более трёх сот церквей» [3].

Інші дослідники, також вважаючи цю кількість перебільшеною, трактували поняття «церкви» як каплички, що їх, мовляв, будували кияни на своїх подвір'ях, аби доводити князю Володиміру своє лояльне ставлення до прийняття християнської віри.

Посилаючись на дані, переказані вояками-співвітчизниками і записані в «Хроніці» 42-річним саксом Тітмаром восени того ж 1018 р., деякі історики сприйняли ці цифри як свідчення величі Києва на початку ХІ ст.

Такі пояснення викликають іронічне ставлення до них дослідників. Так, дослідник історії Києва Петро Толочко писав: «Титмар Магдебургский,

писавший о Киеве в 1019 году (*тут помилково вказано «1019», Титмар по-мер 1018 – Л. Н.-К.*), со слов солдат польского короля Болеслава, называл его городом 400 храмов і 8 рынков с несчётным количеством населения. Теперь о киевских церквях. Титмар Магдебургский говорит о 400 храмах, летопись, рассказывая о пожаре 1124 года, называет цифру 600. Исследователи неоднократно отмечали, что сведения эти значительно преувеличены. Конечно же, на 30-м году после принятия христианства в Киеве не могло быть 400 храмов. Не имел Киев 600 церквей и в XII столетии» [8].

Для порівняння – зараз у Києві 74 православні церкви і ще 40 церков інших конфесій.

Отже, якщо в 1018 р. Київ займав територію у 10 гектарів (так зване «місто Володимира»), і коли б на цій території було 400 церков, то кожна з них могла займати площу до 250 квадратних метрів. У такому разі споруди стояли б упритул одна до одної, і у Києві не вистачило б місця ані для княжої адміністрації, ані для вулиць, ані для жителів-прихожан.

З київського джерела – «Повісті временних літ» чорноризця монастиря Печерського Нестора – на 1018 р. відомо лише про три церкви у Києві – Ільїнську церкву, церкву св. Василя та Десятинну («Приснодіви Марьї Богородиці» [2]). Ці історичні факти підтверджуються результатами археологічних розкопок.

То кому ж вірити – хроністу-єпископу Тітмару (1018 р.) чи літописцю-чорноризцю Нестору (до 1106 р.)? І скільки насправді було церков у Києві у 1018 р. – чотириста чи три?

Аби знайти причину, за якої з'явилося число 400, треба з'ясувати, чому тітмарське «З» було сприйнято як «400».

Відомо, що у часи Тітмара Мерзебургського і літописця Нестора арабських цифр ще не було, бо з'явилися вони у Європі тільки наприкінці XII ст.

Від III до XI ст. дани, англійці, сакси користувалися рунічним письмом [6], літери якого упорядковувались у футарк – рунічний стрій, а жителі тогочасної Русі користувались кирилицею, і за цифри їм слугували її літери, над якими ставили фігурну риску, так зване «титло». Числове значення окремих титлованих літер залежало від їх місця у абетці.

Можна припустити, що і у саксів за цифри слугували літери футарку за їх порядком розташування. У рунічному календарі, який був записаний у рукописі Оле Ворма «Computus Runicus», значення кожного з 19 чисел для визначення повного місяця відповідає їх порядку у футарку.

У футарку на третьому місці стояла рунічна літера **ᚱ**. Схоже, вона була сприйнята перекладачем невірно, а саме – як число 400, якому відповідала літера **У** з титлом – **Ū** [4], яка з небагатьох кирилических літер схожа за начерком з рунічним типом письма та передачею рунічних букв, що

переважно складаються з вертикальних та косих ліній, як і літера \bar{y} . Обидві цифри у рукописному варіанті написання можуть бути дуже схожими, тому їх могли переплутати при перекладі тексту.

Крім того, на цю думку нас наводить один відомий випадок, коли кирилична літера «у» була написана у *дзеркальному* зображенні – У у складі абетки з 27 літер, які надряпали у першій половині XI ст. на стіні апсиди Михайлівського притвору Софії Київської [5]. У написанні цієї літери довга риска проведена з нахилом зліва направо, а від її середини коротка риска – направо вгору. Таке унікальне зображення літери з кириличного «азбукованого» [2] письма графічно подібне до літери рунічного письма P .

Перекладач тітмарського тексту на слов'янську мову, певно, хибно зрозумівши значення зображеної літери P , що містилася на третьому місці у футарку, відірвав верхню бічну сторону трикутника, перемістив і підняв її над літерою, перетворивши на титло. Так могло утворитися титлова не дзеркальне « У », що відповідало кириличному числу 400.

Таким чином, на нашу думку, це пояснює, чому перекладач одним рухом свого пера зміг «добудувати» до трьох київських церков, про які писав Тітмар (як і Нестор під 1018 р.), ще 397 споруд. Тому 300 саксів, які влітку 1018 р. разом з королем Болеславом, ляхами та Святополком Окаянним увійшли переможцями у десятигектарний Київ, могли бачити тільки три церкви, про що, повернувшись, і переповіли єпископу Тітмару Мерзебурзькому, який записав восени 1018 р. в німецькій «Хроніці» – P (*три*) церкви.

Якщо така гіпотеза про помилку перекладача має місце, тоді можна припустити, що у XI ст. представник *Саксонської* імператорської династії Тітмар Мерзебурзький писав *німецьку* «Хроніку» *старішим рунічним письмом*, тобто письмом *варяго-русів*, яке називали *«руськими* письменами у вигляді черт і рез» [7, с. 121] і яке визнається як невідома нам, давніша за кирилицю, система письма, з якою створювач кирилиці (867 р.) ознайомився у 861 р. під час свого перебування у Херсонесі.

Запропонована у даній статті версія прочитання дати дозволяє повернутися до підтвердження історичних відомостей з тексту «Повісті временних літ» щодо кількості церковних споруд у Києві станом на 1018 рік: їх була три, і на той час четвертої церкви – *Софії* – *ще не було*, відповідно, її не будував князь Володимир з 1011 року, як це зазначається у деяких працях сучасних дослідників.

На нашу думку, таким трактуванням цього факту можна пояснити існуючі розбіжності у кількості церков у Києві XI ст., тому бажано було б знавцям мов та рунічного письма звернути увагу на цю гіпотезу і продовжити поглиблене дослідження.

Список використаних джерел

1. Титмар Мерзебургский. Хроника / пер. с лат. И. В. Дьяконова. – 2-е изд., исправ. – М. : Русская панорама, 2009. – 254 с. Див. також: Титмар Мерзебургский. Хроника (1012–1018) / пер. А. В. Назренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Thietmar2/frametext3.htm>.
2. Яременко В. В. Повесть врем'яних літ (за Іпатським списком). – К. : Рад. письменник, 1970. – 194 с.
3. Закревский Н. В. Описание Киева. – М., 1868. – С. 12–13.
4. Закон Божий. Книга первая. Составил протоиерей Серафим Слободской. – К. : Внешторгиздат, 1991. – 98 с.
5. Высоцкий С. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVI вв.). – К. : Наук. думка, 1976. – 168 с.
6. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 1159 с.
7. Браичевський М. Походження слов'янської писемності. — К. : КМ Академія, 2002. – 121 с.
8. Толочко П. П. Древний Киев – К. : Наук. думка, 1983. – С. 183–184.

References

1. Titmar Merzeburgskii. (2009). *Khronika* [Chronicle] (I. V. Diakonov, Trans. from Latin, 2nd ed., corrected). Moscow: Russkaia panorama. [In Russian]. See also Titmar Merzeburgskii. *Khronika (1012–1018)* [Chronicle (1012–1018)] (A. V. Nazrenko, Trans). Retrieved from <http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Thietmar2/frametext3.htm>. [In Russian].
2. Yaremenko, V. V. (1970). *Povist vremianykh lit (za Ipatskym spyskom)* [Tale of Bygone Years (under the Hypatian list)] (p. 194). Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [In Ukrainian].
3. Zakrevskii, N. (1868). *Opisanie Kieva* [Description of Kyiv] (pp. 12–13). Moscow. [In Russian].
4. Serafim Slobodskoi, archpriest. (Comp.). (1991). *Zakon Bozhii. Kniga pervaiia* [Divine law. Book one]. Kyiv: Vneshtorgizdat. [In Russian].
5. Vysotckii, S. (1976). *Srednevekoveye nadpisi Sofii Kievskoi (po materialam graffiti XI–XVI vv.)* [Medieval notes of St. Sophia's Cathedral in Kyiv (under the materials of the graffiti of the 11–16th centuries)] (p. 168). Kyiv: Naukova dumka.
6. *Sovetskii entciklopedicheskii slovar* [Soviet encyclopedic dictionary]. (1990). Moscow: Soviet encyclopedia.
7. Braichevskiy, M. (2002). *Pokhodzhennia slovianskoi pysemnosti* [Origin of Slavic writing]. Kyiv: KM Akademiia. [In Ukrainian].
8. Tolochko, P. P. (1983). *Drevnii Kiev* [Ancient Kyiv] (pp. 183–184). Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].

Nastenko-Kapaliet Liudmyla Dmytrivna,

Local historian

How many churches there were in Kyiv in the 11th century and possible mistakes in translation of the “Chronicle” of Thietmar von Merseburg.

Настенко-Капалет Людмила Дмитриевна,

краєвед

Сколько церквей было в Киеве XI в. и возможные ошибки перевода «Хроники» Титмара Мерзебургского.